

de bek met de rode binnenkant open en werd door de op zijn rug zittende pieper gevoerd. Deze bleef nog even zitten, tot hij door een bedelgeluid van de koekoek a.h.w. werd aangezet om opnieuw voer te gaan halen.

Het voeren van een jonge koekoek heb ik wel meer gezien, doch nimmer op deze manier, en daarom werd besloten de vogels, die in het geheel niet schuw waren, te blijven observeren. Daar we, met zijn tweeën waren en over twee prismakijkers beschikten, kon dit zonder veel moeite geschieden. In totaal hebben we daarna de koekoek nog 49 maal zien voeren, waarvan 38 maal op de hierboven beschreven wijze. Nu en dan joegen we, bij wijze van experiment, de koekoek op naar een andere zitplaats, om te zien, hoe het voeren dan zou gaan. Driemaal zat de koekoek op een schuine hoekpaal van een hek. De pieper ging met het voer hoger zitten, benaderde van boven de koekoek die naar hem toe gericht zat, en stopte het voer in diens bek. Eenmaal zat de koekoek op een zeer dikke paal, de pieper ging vóór hem zitten en voerde hem. Driemaal werd de koekoek gevoerd, terwijl hij op een op de grond liggende plank zat, eveneens op de gewone wijze, dus van voren. Eenmaal werd hij van voren gevoerd, terwijl hij evenals de pieper op een draad zat, en driemaal zat hij op een draad dicht bij een paaltje, waarop de pieper ging zitten om hem te voeren.

Samenvattend kan het volgende worden gezegd: In de meeste gevallen gingen de piepers om de koekoek, die de normale afmetingen van een volwassen exemplaar had, te voeren, op zijn rug zitten. Als de koekoek laag zat, en gemakkelijk van voren gevoerd kon worden, geschiedde dit; de piepers zaten dan meestal hoger. In de andere gevallen ging het voeren van de zoveel grotere vogel blijkbaar het gemakkelijkst door op zijn rug te gaan zitten.

De koekoek zelf vertoonde een zeer geringe activiteit. Van tijd tot tijd liet hij zijn bedelroep horen, en als een pieper hem met voer naderde, sperde hij de bek open en trilde licht met de vleugels. Hij had nauwelijks het initiatief om weg te vliegen, als wij hem zeer dicht naderden. Als hij naar een ander hek vloog, volgden de graspiepers hem (dit in tegenstelling tot jonge spreeuwen, die ik zeer dikwijls de volwassen spreeuw al bedelend heb zien volgen).

We zagen ook verscheidene malen, dat als de graspieper na hem gevoerd te hebben, even op zijn rug of naast hem bleef zitten, de koekoek naar hem pikte, a.h.w. om hem tot wegvliegen en voedselzoeken aan te zetten.

Al met al vond ik het een merkwaardig geval. Mijn vraag aan de lezers van *Natura* is nu: heeft u wel eens een dergelijk gedrag (een koekoek, gevoerd door op zijn rug zittende zangvogeltjes) waargenomen, of in de literatuur vermeld gezien?

Dick de Jonge.

Een merkwaardig boekje

Op een van de floristen-bijeenkomsten van de Ned. Botanische Vereniging toonde wijlen Dr Uittien een klein boekje, geschreven door Heijman Jacobs en uitgegeven in Antwerpen door Hieronymus Verdussen in 1625 en getiteld: *Den kleynen Herbarius oft Cruyt-boeckken*.

Dr Uittien was zo vriendelijk mij een uittreksel ter hand te stellen met de vrijheid hier in *Natura* er iets over te vertellen.

Dit is van belang omdat van zeer veel merkwaardige planten als de Wilde Tulp, of Knikkende Vogelmelk, Haarlems Klokkenspel (*Saxifraga granulata*

„Ons Heeren speer-cruyt”
of addertong varen

Foto K. Hana

fl. pl.) beweerd wordt, dat het verwilderde cultuurplanten zijn. Deze bewering vindt grond in het uitsluitend-voorkomen bij voormalige kastelen of kloostertuinen; in het feit dat de groeiplaats niet aansluit bij het verspreidingsgebied (zoals met de Bos-Tulp) of dat het een cultuurvorm is als de gevuldbloemige Knolsteenbreek, meestal Haarlems Klokkenspel genoemd.

Maar van Berelook, *Primula acaulis*, Wilde Hyacinth wordt ook dikwijls beweerd dat ze verwilderd zijn in vroeger jaren; ze groeien ook bij oude buitens maar hun verspreidingsgebied sluit, met kleine onderbrekingen, wel aan bij de streken waar deze soorten absoluut echt wild zijn.

En zo zullen we wel altijd in het onzekere blijven of Berelook in de Middeleeuwen hier door de monniken is gebracht of dat het rivierwater van de Rijn, in welk stroomgebied de plant veel voorkomt, het hier gebracht heeft.

Voor het eerste pleit het feit dat op Walcheren pas in het begin van deze eeuw het Berelook zich heeft verbreid in sommige bossen, andere planten als *Platanthera montana* daarmee verdringend. Bij een voorkomen sinds onheuglijke tijden had dit al eerder het geval moeten zijn, en een verspreiding door rivierwater in deze eeuw is een onmogelijkheid.

Het boekje van Jacobs werpt een licht op het voorkomen van sommige planten in de 16de en 17de eeuw, hetgeen nog geen bewijs is dat ze niet daarvoor verwilderd zouden zijn.

Maar het geeft toch enige steun aan de hypothese, dat deze soorten echt wild zijn.

De eerste soort die Dr Uittien in zijn uittreksel vermeldt is de Brem. Dit is een plant van de kalkarme binnenduinen, ook nu nog wild bij Noordwijkerhout en Bergen.

Door het Staatsbosbeheer is deze gezaaid bij Schoorl en ook de provincie heeft haar geplant bij Castricum. Dat deze heester reeds in 1625 wild voorkwam en de Haarlemmerhout tot de kalkarme binnenduinen gerekend moet worden bewijst Jacobs met zijn opmerking op blz. 21: „*Brem (Genista). Het wast nu ter tijt int Haerlemmerhout daer niet plach te wassen.*”

Op blz. 30-31 vertelt Jacobs van de „*Populierboom*” *Men vint den Populierboom omtrent Haerlem wassen aen den Duynkant.*

Jammer dat hij niet schrijft welke soort dit is. Want weinig Populieren verdragen beter de zeewind dan *Populus nigra* en *Populus alba* (Abeel).

Volgens Hegi is *Populus tremula*, de Ratelpopulier, echt wild in onze streken maar *Populus nigra* en *alba* (vooral de laatste), horen weer in het zuid-oosten van de gebieden van de Rijn en de Duitse rivieren thuis. De opgave van Jacobs is te onvolledig om er conclusies uit te trekken.

Van de beuk zegt Jacobs op blz. 32: *Boeckeboom (Fagus).* „*En dees vruchten zijn drykantich men plachse veel in 't Haerlemmerhout te vinden.*” Maar deze kan er, ook toen reeds, geplant zijn. De beuk is een boom van kalkhellingen. Op de Veluwe heuvels verzuurt hij de grond en daar hoort de beuk niet thuis. In de kalkrijke duinen zou deze echter eerder thuis horen. Maar de Haarlemmerhout is binnenduin en blijkens de *Brem* vrij arm aan kalk. Over een oorspronkelijk voorkomen van de Beuk in de duinstreek moeten we ons dus maar geen illusies maken.

Van de berk zegt Jacobs: *Berckenboom.* „*Die rijksens wassen neerewaert ende zijn seer tay ende bequaem om stal besemen af te maecken en de oock roeden voor quade kinderen die niet deughen willen. Men vintse wassen int Haerlemmerhout die seer goet en tay zyn.*” Deze kan ook tevoren door de wind gebracht zijn. De berk laat zich niet gemakkelijk verplanten, zodat we aannemen kunnen, dat deze in 1625 reeds echt wild was in onze streek. Het is bekend, dat de berk zich uitzaait in vochtige duinvalleien en op koele noordhellingen.

Van de els zegt Jacobs: *Elsenboom.* „*'t Hout magh langh dueren onder 't water en dient wel om pompen af te maken ende heypalen om huysen op te bouwen in weecke gronden, 't welck tot Amsterdam veel ghedaen wordt.*” Dit moest de bouwpolitie eens weten; men gebruikt nu uitsluitend dennen als heipalen en in de laatste jaren veel de Corsicaanse den, afkomstig uit Overveen en Schoorl, die een prachtige rechte stam heeft. Voor Amsterdam zijn deze merendeels jonge bomen nog te kort.

Van de Liguster (*Ligustrum vulgare*) wordt vermeld: „*Rijn-willighe (Ligustrum) het wast in de duynen omtrent Haerlem int wilt.*”

Dit is een bewijs, dat deze echt wild is en niet aangeplant voor de fazanten, zoals wel eens beweerd is. *Ligustrum* komt trouwens ook voor in de aangrenzende duinen; het is moeilijk aan te nemen dat men voor 1600 zich bezig hield met het opzettelijk uitplanten of uitzaaien van *Ligustrum vulgare* voor de jacht.

Op blz. 62 wordt vermeld dat de (*Althaea officinalis*): „*Heemswortel (Althaea), wast in lage landen omtrent Haerlem bij de dijcken*”. Dit is een zoutplant, die in onze omgeving niet meer voorkomt; we kunnen hieruit opmaken, dat deze voor zover ze nog voorkomt in Zeeland, niet verwilderd is uit kruidenkekerijen en dat onze Haarlemse wateren in de loop der eeuwen minder zout zijn geworden.

Op blz. 64 lezen we over de Heggerank: „*Brioni wortel, die veel in de duynen wast*”. Dit is een plant van de familie van de komkommerachtigen, die geweldig grote wortels maakt en giftige bessen heeft; allemaal redenen om aan oude cultuur te denken, maar echt-wild voorkomen niet uitsluit.

In Zuid-Limburg langs de grote rivieren komt deze echter ook voor zodat we met waarschijnlijkheid tot „echt wild” kunnen concluderen.

Van het Groot Hoefblad vermeldt Jacobs: „*Pestilentie-wortel (petasites) men vindtse ontrent Haerlem in vochtighe landen*”.

Het is een plant van de grote rivieren die langs de duinrand ook wel echt wild zal zijn. Op Elswout bij Haarlem is deze plant echter kortgeleden met succes aangeplant om het wegwaaien van het blad in de sloten tegen te gaan.

Op blz. 69 vermeldt de schrijver zelfs het verschrikkelijke onkruid „Kweek” (*Triticum repens*) en zegt: „*Ledt Gras oft knop-gras. Ende die wortelen van sommige Gras wort in der medecynen ghebruyckt, dat op hooghe Landen wast en krijght saechte ayre. Die wortelen zijn widt en lanck in malkanderen verweert ende wast over al ontrent Haerlem seer overvloedigh*”.

Een vreemde opmerking is die op blz. 76: „*Pensekens (Herba Trinitatis) Sy wass op cooren velden in de stoppelen ontrent Haerlem overvloedigh*”.

Wat bedoelt hij daarmee: het Akkerviooltje (*Viola arvensis*), een kleinbloemig kalkschuw viooltje van de akkers van het oosten van ons land of het verwante Driekleurig viooltje (*V. tricolor*) dat in de duinen zeer veel voorkomt? Kwam het Akkerviooltje vroeger bij Haarlem wel voor of rekent Jacobs het Gooi ook tot onze omstreken? Op blz. 77 wordt vermeld: „*Hout-Bloemkens (Primula veris) Dit zijn bleec geele Bloemkens wassende veel wilt onder die Elst-Boomen in sandtachte grondt*”.

Dit is èèn van de meest interessante opmerkingen in dit boek. *Primula acaulis*, hier duidelijk bedoeld, groeit op Walcheren in alle mogelijke tinten tussen geel en paars. We mogen aannemen dat er minstens een deel *Primula Sibtorfi* bij is uit de Kaukasus.

Wat bij Haarlem groeit is effen licht geel, precies als in Engeland en West-Frankrijk. Al weten we van Elswout en Bloemendaal dat de planten daar uit Vogelenzang zijn gehaald, bij Huize Vogelenzang groeien ze sinds onheuglijke tijden; ook in het Naaldenveld kwamen ze voor een 10-tal jaren nog voor, zoals Jacobs zegt, onder Els.

Er is dus alle redenen om aan te nemen dat *Primula acaulis* bij Vogelenzang echt wild is. Blz. 104: „*Ons Heeren speer-cruyt. Dit kruiden heeft maer een bladt daer by een steelken een langh smalle tongesken. Ende wast in vochtighe duyn Beemden*”.

Hiermede bedoelt Jacobs beslist de Addertong, een varentje dat ook nu nog op enkele lage duinplekken voorkomt, echter meer bij Bergen waar de duinen nog vochtiger zijn. Ook uit deze opmerking kunnen we opmaken dat de Haarlemse duinen vroeger veel natter zijn geweest.

„*Het Glaskruid (Paritaria) wast geerne ontrent oude mueren ende inde graft mueren in Haerlem ende daer buyten.*”

Wat er op wijst dat onze gracht-muren tegenwoordig beter schoon gehouden worden, wat ook het verdwijnen van Muur-Leeuwebek, Muurvaren en Tongvaren ten gevolge had... De opmerking „*Wintergroen (Pirola) wast overvloedigh in groene valeyen*” wijst erop dat onze duinen vroeger veel vochtiger waren; nu groeit deze plant in de Haarlemse duinen bijna uitsluitend op koele noordhellingen.

Met „Coeckoeexbroot, Alleluya, Claver Surick plach overvloedigh te wassen int Haerlemerhout” bedoelt hij vrij zeker *Oxalis acetosella*. Deze plant groeit nu nog bij Den Haag en Beverwijk en in de Haarlemmer Hout. Een raadselachtige opmerking is deze op blz. 120. „Herts-horen (*Cornu Cervinum*) Het is een klein kruydeken uytgestreckt lancx de aerde daer veel ganx is ende heeft bladekens als getackten Herts-horen ende heeft een steelken daer aen aerken op wast ende men vindt int Haerlemerhout lancx den wegh.”

Jacobs bedoelt hiermede de Hertshoorn-weegbree (*Plantago Coronopus*)? Dit is een plant van zilte gronden. Was de omgeving van de Haarlemmerhout min of meer zilt? Mogelijk de oevers van het Zuider Buitenspaarne. Deze plant groeit niet meer in onze omstreken; wel op de Hondsbossche Zeewering. Uit het boekje van Jacobs laten zich vele hypothetische conclusies trekken. Zeker kan er echter uit afgeleid worden dat de wateren om Haarlem verzoet zijn ondanks het feit (bij zwemmers welbekend), dat de Mooie Hel soms nog aardig brak kan zijn en dat de duinen droger zijn geworden.

Verder is merkwaardig dat andere Kennemer bosplanten als Berelook, Bos-Tulp, Wilde Hyacinth, Bos-Anemoon, Vogelmerk, Sneeuwkllokje, Helmbloem in 't geheel niet genoemd worden.

Zouden al deze planten pas na 1625 in onze omgeving verwilderd zijn? Dit is moeilijk van alle aan te nemen, maar Jacobs versterkt de indruk dat deze soorten vroeger veel zeldzamer waren of hun voorkomen nog beperkt was tot de kloostertuinen, of de naaste omgeving ervan, terwijl ze in de eeuwen na 1625 gelegenheid hebben gekregen zich verder te verspreiden.

Of werden deze planten vroeger niet aangekeken omdat ze niet als eetbaar of geneeskrachtig beschouwd werden? Zoals in Italië nu nog alleen die vogels aangekeken worden die gegeten kunnen worden?

Hadden we maar meer en oudere literatuur dan van Heyman Jacobs, vele vragen over de indigeniteit van onze wilde flora zouden met meer stelligheid beantwoord kunnen worden. Maar het Cruytboexcken van Jacobs moet daarom des te meer gewaardeerd worden.

Toen het bovenstaande geschreven werd, was Dr Uittien nog in leven. Hij voelde zich sterk aangetrokken tot de geschiedenis van oude plantennamen en tot de plantlore.

Deze neiging ging niet samen met een bewondering voor de stroming voor en tijdens de oorlog, die vergat, dat ze Nederlanders waren.

Integendeel. Dr Uittien liet dan ook z'n leven voor een Duits vuurpeloton. Rockanje.

C. Sipkes.

Insecten als thermometers

„Is het zo fris, dat ik een jasje moet aantrekken,” vroeg iemand tijdens een avondpartijtje in de zomer van verleden jaar. Ik keek een paar seconden op mijn horloge en zei toen: „Het is op het ogenblik 72°, dus het is nog niet nodig.”

Zo ongeveer begint Steve Hallenbeck in „Natural History” van Juni 1949 zijn artikel over „Insect Thermometers”.

Hoe kwam hij aan die temperatuur van 72°. Wel, hij telde hoe dikwijls een krekeltje, die hij in de buurt hoorde, sjirpte in 7 seconden, verdubbelde dit aan-